

Питання шевченкознавства

Олександр Боронь

DOI: 10.33608/0236-1477.2019.10.59-68
УДК 82-6Шевченко:654.029.3

ШЕВЧЕНКІВ ЛИСТ ДО НЕВІДОМОЇ: ПРОБЛЕМА АДРЕСАТА

Автор статті, проаналізувавши аргументи публікаторів Шевченкового листа від 28 липня 1860 р., остаточно відкидає можливість його адресації Ликері Полусмак і пропонує кілька уточнень у коментарі до цього та кількох інших, пов'язаних із ним листів. Неприйнятною визнано також версію упорядників Повного зібрання творів Шевченка в десяти томах про те, що лист призначався Анні Шариковій, адже поетове знайомство з нею так і не доведено. Автор обґрунтував гіпотезу, що незавершена записка адресувалася Амалії Клоберг – продавчині магазину малярського приладдя Фелікса Аванцо. За припущенням дослідника, вона могла бути натурницею для кількох Шевченкових малюнків.

Ключові слова: лист, адресат, спростування, гіпотеза.

Oleksandr Boron. Shevchenko's Letter to Unknown Woman: Issue of Addressee

The author of the article analyzed the arguments of other researchers and finally disproved the version that Shevchenko's "letter to unknown woman" could be addressed to Lykera Polusmak. He also offers a few clarifications in the comments to this and several other related letters. The Russian language is the main and indisputable argument against addressing the letter to Lykera, despite the fact that, although badly, she could read in Russian and was even able to write a few words with great difficulty. The author suggests publishing several Shevchenko's household notes, contained on the pages of Lykera's notebook, in the new "Complete Works".

The version of the researchers who compiled Shevchenko's "Complete Works" in 10 volumes that the letter was intended for Anna Sharikova has been recognized as inconsistent. The published archival materials, previously unavailable to the general public, do not give ground to speak even about Shevchenko's acquaintance with A. Sharikova. Her petitions to various authorities are full of fantastic allegations, none of which was confirmed. According to the documents, officials were inclined to consider her insane.

Having offered Lykera to marry on July 27 1860, and having obtained her prior consent on the 28th (subject to the absence of a denial from her former master M. Makarov), Shevchenko on the same day, i.e. July 28, wrote a letter to a person associated with him, obviously being in intimate relationship, which had to be completely broken off. The author substantiated the hypothesis that an unfinished note was addressed to Amalia Kloberg, which was a seller at F. Avanzo's art store in St. Petersburg. He also supposes that A. Kloberg could be a model for several Shevchenko's drawings. At the same time, it is probable that the note was intended for the person still unknown to us, therefore the previous decision of the researchers compiling academic editions of Shevchenko's works remains valid: to print the text as a letter to the unknown.

Keywords: letter, addressee, disproof, hypothesis.

28 липня 1860 р. Тарас Шевченко пише листа російською мовою, який не закінчує і, схоже, не надсилає невідомому адресатові, судячи зі змісту, – жінці (однак, можливо, завершений варіант усе ж було надіслано за призначенням):

“1860 года,

28 июля.

С.-Петербург.

Я как незванный, непрошенный гость постучался в ваши двери. А постучавши раз, другой, невольно стукнешь и в третий и, разумеется, в последний, если двери не растворились. Я ваш неожиданный и не случайный гость. Я навязавшийся вам друг, брат и, наконец, отец – и, разумеется, советник” [26: 6, 204]. На цьому текст уривається. Підпису немає.

Біловий текст листа написано на внутрішній сторінці складеного удвоє аркуша голубого поштового паперу верже [21]. Нижче невідомою рукою олівцем дописано: “Не к Лукерье ли?”. У коментарі М. Павлюка в останньому на сьогодні Повному зібранні творів Шевченка сказано, ніби автограф містить ще один напис олівцем: “До Л. Полусмакової (?)”, однак візуальне обстеження автографа не виявляє такої нотатки, не згадано про неї й в “Описі рукописів Т. Г. Шевченка” [14, 320]. Привертає увагу, що текст не містить жодного звертання, яке все-таки мало б бути навіть у короткій записці, не кажучи про розлогий лист.

Першопублікатор цієї записки П. Зайцев беззастережно вважав її адресованою Л. Полусмак. З огляду на дату записки – день, коли Ликера погодилася на шлюб, – та на зміст послання дослідник дійшов висновку, що дівчина прийняла пропозицію лише після кількох відкинутих спроб поета досягти цього раніше [6, 22]. Не маючи відповіді на питання, чому лист написано російською, адже Шевченко спілкувався з Полусмак тільки українською, П. Зайцев припускав, що це копія, зроблена в перекладі для когось із тих, кому пізніше Шевченко змушений був доводити чистоту своїх намірів і коректність у колишніх його взаєминах із Ликерою [6, 22]. С. Єфремов резонно вказав на цілковиту штучність такого пояснення, адже до всіх осіб, які фігурують в історії зі сватанням, поет писав українською [23, 914]. Академік нагадав про Шевченкові неодноразові прохання до родичів відповідати йому українською, убачаючи ще більшу психологічну неможливість для поета писати російською до людини, що “мала незабаром стати йому найближчою” [23, 914]. Зміст листа, на переконання С. Єфремова, не міг стосуватися Ликери ще й тому, що “для неї була б це збиранина слів без жадного тямку, і тому абсолютно незрозумілива”. У підсумку він геть відкинув можливість адресації листа Полусмак, залишивши питання відкритим [23, 915].

У львівсько-варшавському Повному виданні творів П. Зайцев доповнив інформацію повідомленням, що цей лист він виявив серед документів, які стосувалися Шевченкових взаємин із Ликерою, однак повністю погодився із запереченнями С. Єфремова, не маючи альтернативних пропозицій щодо адресата [22, 379]. О. Дорошкевич адресатом листа вважав Марка Вовчка, нагадавши, що поет називав її донею. У взаєминах Шевченка з письменницею дослідник убачав “інтимні риси – поет велико шанував її як майстра і любив її як жінку” [2, 125]. Упорядники Повного зібрання творів у десятих томах зауважили, що Шевченкове листування з письменницею ні за змістом, ні за стилем не має нічого спільного з аналізованою запискою. Крім того, лист був відгуком на якусь інтимну подію в поетовому житті, яка сталася в Петербурзі, тоді як Марко Вовчок у цей час перебувала в Німеччині в місті Швальбах. Та й листувалися вони знову ж таки українською [24, 489].

Упорядники 10-томника спричинилися до неточності, яка помандрувала в наступні академічні видання Шевченкових творів: “Саме 28 липня 1860 р. Шевченко запропонував Ликері Полусмаковій стати його дружиною і одержав від неї напівпозитивну відповідь <...>. Можна припустити, що даний уривок є початком листа до Ликери, в якому Шевченко просить її руки. Лист лишився недописаним, оскільки Шевченко вирішив освідчитися особисто. Нам відомо, що він здійснив це того ж дня” [24, 489]. Насправді Шевченко освідчився напередодні – 27 липня. У листі в Німеччину до М. Макарова від 3 серпня 1860 р. зі Стрельни О. Куліш (Ганна Барвінок) точно вказала дату Шевченкової шлюбної пропозиції: “Я представить себе не могу той минуты, добрый Николай Яковлевич, когда вы увидите письмо мое, писанное к вам от имени Лукерии, такого рода. Ожидали ли Вы этого? Вы более это могли предвидеть, чем мы. 27 июля, в день ангела П[антелеймона] А[лександровича], приехали к нам

братья, а именно Вася и Виктор (который уже здесь недели три), и Матвей Т. [Матвій Симонов (Номис) – цивільний чоловік Н. Забіли, сестри О. Куліш. – О. Б.] За обідом я поперхнулась и говорю, что будет к нам гость, и предсказываю Т[араса] Г[ригорьевича]. Так и случилось: после обеда он приехал и сделал предложение Лукерии в саду, а потом я, ничего не подозревая, пошла к нему в сад; он, помолчав немного, сказал: “Я приїхав до Вас Лукерію сватать, порадьте мене, у мене тут нема нікого”. Вы вообразить себе не можете, до чего я была изумлена не тем, что он хочет жениться на горничной, а тем, что он избирает себе в подруги Лукерию!” [9] (публікація: [3, 78]). На 27 липня (за ст. ст.), як відомо, справді припадають іменини Пантелеймона, тому ймовірність помилки Ганни Барвінок мінімальна. У тому ж листі О. Куліш зафіксувала реакцію Ликери на Шевченкову пропозицію: “Как она холодно приняла его предложение, хотя через час все в дворе от нее знали об этом”. Отож 27 липня Шевченко освідчився, а наступного дня Ликера погодилася взяти з ним шлюб, якщо не заперечуватиме М. Макаров, тому вже 30 липня поет писав йому в Аахен, де той перебував із сестрою В. Карташевською: “Бог в лиці Надежды и Александры Михайловны помагає мені одружитися з вашою дочкою і сестрою Ликерею, помагайте ж і ви вкупі з Варварою Яковлевною. Бо вона (Ликеря) 28 июля при купних наших друзях сказала мені, що без братнього і батьківського вашого святого слова вона не дасть мені свого такого ж слова (розумна і щира душа). Вертайтесь ж швидче до нас та поблагословіть і одружить Ликерю з Тарасом, з вашим искреннейшим другом. А поки що буде, напишіть їй і мені вашу і думу і пораду” [26: 6, 205].

Хибну дату 28 липня як день, коли Шевченко запропонував Ликері з ним одружитися, повторено в коментарі В. Бородіна до листа в 6-томнику. Дослідник припускав: лист написано російською тому, що малописьменна Полусмак знала саме російське письмо, на користь чого свідчить і те, що її записку до поета та вцілілі листи до інших осіб теж написано російською. Однак коментатор вказав на потребу подальшого вивчення проблеми, подавши лист як адресований до невідомої [25, 529]. У щойно цитованому листі Ганна Барвінок згадувала про російськомовне послання до М. Макарова від 27 липня 1860 р., написане зі слів дівчини: “Я под диктовку Лукерии писала к Вам письмо по просьбе Шевченка” [9]. Згаданий лист Ликери насправді записав П. Куліш – це, безсумнівно, його почерк, а не Ганни Барвінок [див.: 17]. У листі відчувається примітивний штаб мислення авторки, хоч Куліш, напевне, виправляв стиль викладу, не кажучи вже про граматику:

“Милой, драгоценный Николай Яковлевич!

Осмеливаюсь Вас побеспокоить и написать Вам. Прошу я Вас, не откажите мне в моей к Вам просьбе, что я у Вас попрошу; так как теперь находится мне жених и сватает меня, я Вас прошу убедительно, если для Вас не затруднительно, то Вы меня отдайте, ежели Вы можете для меня сделать такое счастье; я к Вам пишу все равно как к своему отцу; я за Вас буду Богу молить целый век и прошу я Вас, не оставьте, хотя я, может быть, и не заслужила у Вас этого, то огляньтесь хоть на мое сиротство, отдайте меня за этого человека, которого Вы знаете, Тараса Григорьевича Шевченка, и еще прошу я Вас об одном, посоветуйте Вы мне, как мне идти или нет? Вы все-таки больше меня знаете и всё. Когда он мне предлагал, то я не могла решиться без Вашего позволения, а так как я Вас почитаю все равно, как за отца родного, так вы мне посоветуйте, как надо сделать всё. Как я на чужой стороне, не с кем мне посоветоваться ничего, я сирота круглая, у меня ни отца, ни матери нету, как Вы сами знаете, я Вас считаю за отца и за мать за свою: как у меня нет никого, я к Вам обращаюсь с этим, как Вы мне посоветуете? Ежели Вы будете такие милостивые, заставите за себя век Богу молить. Я Вас не забуду,

пока жива буду, и Вас всегда буду благодарить, может, Вам это неприятно будет, что я к Вам пишу, то Вы меня извините в таком случае: я согласна за него идти, если Вы позволите, без Вашего позволения я не решаюсь. Если вы будете так добры, так Вы подумайте, как надо это сделать и посоветуйте мне всё. Я не знаю ничего и прошу я Вас убедительно, если Вы решитесь это сделать, то объясните это Варваре Яковлевне, пускай посоветуют и Владимир Григорьевич. За тем прощайте, Николай Яковлевич, извините меня, что я вас побеспокоила, передайте почтение Варваре Яковлевне и Владимиру Григорьевичу, и Надежде Владимировне, также их целую заглазно всех.

Лукерия Полусмакова” [17].

Власноручний Ликерин тут тільки підпис. Водночас усі Шевченкові листи до М. Макарова написано українською із вкрапленням російських виразів (див. листи від 7 лютого 1859¹ р., 12 квітня, середини квітня, 30 липня, 6 вересня, 31 жовтня, 5 листопада, 9 листопада 1860 р. [26:6, 195, 198, 205, 209, 211, 212, 213]). Точніше уявлення про Ликерин стиль дає уже згадувана вульгарна записка до Шевченка, написана, очевидно, вже після розриву стосунків – дослідники датують її орієнтовно жовтнем 1860 р.: “Послуша[й] Тара[с] твоїми записками издес неихто ненужаеца у нас у суртири бумажок много” [10, 168]. Власноручні нотатки Ликери господарчого характеру містить її майже незаповнений записник, у якому кілька слів написано Шевченковою рукою [16] (уперше опублікував П. Зайцев: [6, 22]). Ці записи доводять, що вона ледве вмiла писати. До слова, відповідні Шевченкові нотатки, хоч які вони незначущі, слід конче подати в новому повному зібранні творів: “расход – 3 сентяб. – за пальто 75 кар.”; “Приход. 22 августа. Получено – 11 кар. / 1 кар.” [16, арк. 2₁, 46₂]. На те, що Ликера, хоч і не без труднощів та, мабуть, дуже повільно, таки читала російське письмо, вказує також свідчення Н. Забіли в дописці до вже цитованого листа О. Куліш від 30 липня 1860 р., адресованого М. Макарову: “Вы напрасно просили меня прочитать Лук[ерии] часть Вашего письма; она, пока я пообедала, утащила Ваше письмо, лежавшее на комодe, прочитала все и на другой день только возвратила, хотя вместе с нами везде его искала <...>. После я ей прочитала кусочек из Вашего письма, разумеется, не подозревая, что она уже все читала. Вдруг она, разобидевшись и в азарте забыв, что говорит мне из другого листочка, которого я ей и не показывала, начинает меня допрашивать: “А это зачем он говорит?” и проч. Я ее ловлю и объявляю, что напишу Вам об этом, она оправдывается тем, что только одно слово прочитала, хотя сказала мне несколько фраз из Вашего письма” [9]. Ідеться, очевидно, про лист від М. Макарова із настановами Ликері у відповідь на скарги Забіли на її поведінку.

Помилка про 28 липня як день, коли Шевченко запропонував Ликері одружитися, потрапила й у 12-томник [26: 6, 505]. М. Павлюк на підставі вже відомої аргументації відкинув адресацію Шевченкового листа Ликері Полусмак: “За браком докладніших даних адресат лишається не встановленим” [26: 6, 505]. Слід також уточнити коментар до слів із поетового листа до В. Шевченка від 22 серпня 1860 р. “посади яблуню і грушу, на пам’ять 1860 року 28 июля” [26: 6, 207] – це не “день шлюбної пропозиції Шевченка Ликері Полусмаковій” [26: 6, 511], а день, коли вона дала згоду.

Упорядники 10-томника, зважаючи аргументи на користь адресації листа Ликері, вважали, що його зміст вона цілком могла збагнути. Що ж до російської мови, то коментатори частково повторили міркування П. Зайцева (без посилань на нього, звісно) про те, що ця “шлюбна пропозиція”, крім Ликери, розрахована також на її оточення, до якого, втім, він писав завжди українською [24, 489].

¹Рік уточнив В. Дудко [4, 29–36].

Російська мова виступає чи не головним і неспростовним аргументом проти адресації листа Ликері, попри те, що російською вона таки нехай і погано, але читала й навіть із величезними труднощами могла написати кілька слів. Вельми сумнівним видається можливість кількаразових спроб Шевченка заручитися згодою Ликери на шлюб із ним. Точна дата їхнього знайомства не відома – десь навесні 1860 р. М. Макаров-молодший, син М. Макарова, писав про час приїзду Полусмак у Петербург: “<...> к концу 59 года, к праздникам Рождества, в Петербург из Полтавской губернии перебралась моя бабушка по отцу, Анастасия Александровна Макарова, захватив с собой, в качестве горничной, крепостную девушку Лукерью Полусмакову.

В Петербурге бабушка поселилась у своей замужней дочери, моей тетки, Варвары Яковлевны Карташевской, жившей с мужем на углу Ямской и Малой Московской, в большом доме, принадлежавшем семье Карташевских и населенном исключительно членами этой многочисленной семьи” [11]. Тепер це будинок № 4 по Малій Московській (зберігся в суттєво перебудованому вигляді) [5, 146]. Згадана квартира була доволі відомим літературним салоном, який відвідували І. Тургенєв, М. Некрасов, Л. Жемчужников, Ф. Тютчев, М. Костомаров та інші. Познайомившись завдяки Г. Галагану з Карташевськими 14 квітня 1858 р., як свідчить відповідний запис за цей день у щоденнику [26: 5, 173], Шевченко регулярно відвідував їхнє помешкання, де й побачив Ликеру. М. Макаров-молодший писав, що невдовзі після приїзду до столиці Полусмак захворіла на коросту й деякий час провела в лікарні [11]. На дачі Н. Забіли в Стрельні влітку 1860 р. вона опинилася на прохання Карташевських і М. Макарова-старшого, які в цей час вирушили за кордон. Психологічно малоімовірно, щоб про попередні Шевченкові пропозиції, якби вони були, Ликера не повідомила б іншим слугам, а ті – своїм господарям. У цитованому листі О. Куліш і Н. Забіли до М. Макарова від 30 липня 1860 р. Ганна Барвінок згадувала про покоївок Карташевських, яким Ликера прагнула довести свою вищість: “Все спрашивает Лук[ерия], “чи достаточний він, чи буде сочинять, як поїде в деревню? Він і старий, і скупий, здається, така неохота йти”, а потом опять разыграется воображение: “Ні, пойду на зло дівчатам Карташевським, щоб вони збісились”, потому что, когда ее повар какой-то сватал, то девушки Карт[ашевских] отговаривали его жениться, что это недостойная пара, а тут вдруг она выйдет за сочинителя и полупана, как она его называет” [9]. Немає відомостей про інші спроби сватання поета до Полусмак. Отже, можливість адресації аналізованого листа Ликері Полусмак можна остаточно відкинути.

Коментатори листа в 10-томнику ще одним імовірним адресатом листа називають Анну Іванівну Шарикову [24, 489], посилаючись на машинопис неопублікованої статті М. Моренця “А. И. Шарикова – последняя невеста Т. Г. Шевченко” [12]: “Ленінградський дослідник М. І. Моренець на основі архівних розшуків і опиту осіб, що знали А. Шарикову, не тільки документально встановлює знайомство Шевченка з лузькою міщанкою Шариковою, але й припускає можливість їх зближення ще до часу сватання Шевченка до Л. Полусмакової” [24, 489]. Упорядники академічного видання ввели читачів в оману, бо М. Моренець жодним чином, тим більше документально, знайомство Шарикової із Шевченком не довів, обмежившись тільки численними припущеннями. Свої гіпотези дослідник вибудовував винятково на твердженнях самої Анни Шарикової та її матері, що містилися в численних зверненнях 1896 – 1898 рр. до Академії мистецтв, Головного управління у справах друку, міністра внутрішніх справ, міністра народної освіти, міністра фінансів та ін. Уже доводилося писати із цього приводу [1]. Опубліковані архівні матеріали [7], раніше недоступні широкому загалу, не дають підстав говорити про Шевченкове знайомство з А. Шариковою. Її клопотання до різних інстанцій рясніють

фантастичними звинуваченнями, жодне з яких не знайшло підтвердження, що визнавав і М. Моренець [12, арк. 14]. Проведене свого часу слідство не виявило порушень прав А. Шарикової [7, 17–18]. Чиновники міністерства юстиції, розглянувши чергове її прохання, дійшли висновку: “Из сведений, доставленных прокурором СПб окружного суда, видно, что произведенным дознанием обстоятельства, указывающие на похищение или присвоение принадлежавших Шариковой рукописей поэта Шевченко, не подтвердились, что просительница, страдающая, по-видимому, психическим расстройством, никаких литературных произведений лично от Шевченко не получала” [7, 17]. Всі подальші її звернення залишалися без розгляду, а саму прохачку відправили у Свято-Духів Новгородський монастир. Лейтмотив її клопотань – меркантильне прагнення в будь-який спосіб отримати право на прибутки від видання творів Шевченка, щоб забезпечити своє існування. Вона постійно нарікала на жалюгідне матеріальне становище, яке не викликало сумніву, адже, як пише М. Моренець, збереглися документи про разову видачу їй по 10–15 рублів допомоги від Товариства червоного хреста як сестрі милосердя, що брала участь у Російсько-турецькій війні 1877–1878 рр. [12, арк. 9].

М. Моренець розшукав осіб, які особисто знали А. Шарикову та її родину: “О всем том, что нам стало известно из архивных документов о Шариковой и ее хлопотах, эти лица были хорошо осведомлены” [12, арк. 14]. Радше ці особи тільки й могли підтвердити своє знайомство із Шариковою та факт її численних звернень у всі можливі інстанції – не більше того. Зрозуміло, це аж ніяк не доводить її знайомства із Шевченком.

А. Шарикова народилася в селі Холуховичи Лузького повіту, а поміщики Єгор і Роман Ренні, фактичною дочкою одного з яких була Шарикова, сусідили з Енгельгардтами – за словами М. Моренця, матір'ю дружини Павла Енгельгардта, Шевченкового поміщика, яким належали села Стрешево, Шалово, Бродні та ін. Із цього дослідник робить глибокодумне припущення про невипадковість знайомства Шевченка з А. Шариковою в Петербурзі (повторю – не доведене насправді) і про те, що до свого учнівства у В. Ширяєва поет жив у тих місцях, де буцімто й познайомився із названим батьком Анни – Іваном Шариковим [12, арк. 14–15]. Згодом ці міркування М. Моренець розвинув в опублікованій за два роки статті [13, 306–328]. Його помилку виявив П. Жур, на основі архівних матеріалів продемонструвавши, що названі села належали поміщиці Анні Романівні Енгельгардт, дружині Федора Валентиновича Енгельгардта, яка жодного стосунку до Павла Енгельгардта не мала. Тещею Павла Енгельгардта була Акуліна Степанівна Енгельгардт (по першому чоловіку – Гладкова), а тестем – не титулярний радник Федір Валентинович Енгельгардт, а генерал-лейтенант барон Григорій Богданович Енгельгардт. Жодних маєтків ні Акуліна Енгельгардт, ні її зять Павло Енгельгардт у Лузькому повіті не мали, а тому під час холери 1831 р. він зі своїм козачком Шевченком у Лузький повіт не виїжджав: “Треба рішуче відкинути цю легенду. Тим більше, що вона пов'язується з іншою легендою, створеною тим же дослідником – з легендою про близьке знайомство з родиною лузьких міщан Шарикових” [5, 16–17].

М. Моренець, не маючи для того жодних фактів, вигадує, ніби саме А. Шарикова могла розладнати Шевченкові взаємини з Л. Полусмак, також припускає, начебто Анна і поет “дружили в последние месяцы и даже дни жизни Тараса Григорьевича” [12, арк. 11], але в дослідника виникає закономірне питання: “В этом свете непонятно, почему не было Анны Ивановны у постели тяжело больного Тараса Григорьевича, почему она своим уходом и участием не скрасила последних и самых трудных дней и не облегчила его страданий” [12, арк. 11]. М. Моренець цитує відомий лист від 20 лютого 1861 р.

В. Жемчужникова до П. Ковалевського, Шевченкового знайомого, племінника голови Літературного фонду Є. Ковалевського, про важке становище хворого поета, брак належних умов для його догляду, адже ним опікувався академічний сторож – відставний солдат Ерістов, що навідувався до хворого кілька разів на день [див.: 26: 6, 532]. “Почему же А. И. Шариковой не только как невесты, но уже и близкой к Т. Г. Шевченко женщины не было в это время возле него?” [12, арк. 12], – знову запитує М. Моренець. Відповідь очевидна: вона ніколи не була його нареченою й швидше за все навіть знайомою, інакше б про неї чули Шевченкові друзі. Цитата зі спогадів Я. Полонського, яку на початку своєї неопублікованої статті наводить М. Моренець, стосується не А. Шарикової, як йому хотілося б думати, а, ймовірно, іншої особи: “У него на антресолях в низенькой комнатке я был только один раз, видел овчинный тулуп на кровати, беспорядок на столе и штоф выпитой водки: Шевченко в Петербурге жил на походную ногу и не мечтал ни о каком комфорте. Говорили мне, что в это время он уже был в связи с какою-то бедной молоденькой мещаночкой, был к ней привязан всей душой и ворковал, как голубь, когда она приходила к нему на свиданье – в худых башмаках, в одном платке и дрожа от холода в морозные ночи. Только таких и мог любить Шевченко: я бы и вообразить себе не мог его влюбленным в какую-нибудь светскую барышню” [15, XI]. Тобто мемуарист не бачив цих нічних відвідин Шевченкової квартири-майстерні, а передав чужі слова, однак те, що він вважав за потрібне згадати розмови про “міщаночку”, свідчать про високу вірогідність таких візитів.

У підсумку не слід відкидати можливість адресації листа Шариковій категорично, адже за змістом (“друг, брат и, наконец, отец – и, разумеется, советник”) він їй ніби й пасує, але необхідною умовою для такої гіпотези має бути спершу переконливе, ґрунтоване на фактах доведення бодай Шевченкового знайомства з дівчиною, чого досі не зроблено.

Серед поетових знайомих у 1859 – 1861 рр. була німкеня Амалія Клоберг – продавчиня в крамниці малярського приладдя Ф. Аванцо в Петербурзі, як з’ясував П. Зайцев, що виявив тотожність почерку записів у Шевченковому альбомі 1858 – 1859 рр. (т. зв. сулієвському або корсунському) і рахунку з крамниці Аванцо, виписаного на ім’я художника 31 березня 1861 р. вже після його смерті за товари, які він брав у борг у жовтні 1860-го – січні 1861 р. (місце зберігання відповідних аркушів альбому й оригіналу рахунка нині не відоме). Дослідник, зацитувавши безграмотний запис рукою Клоберг її адреси – Апраксін провулок, 1, кв. 33 (будинок не зберігся), писав далі: “А еще на 2-х страницах, тою же рукой, очень неграмотно написано по-немецки вперемешку: какая-то импровизация несколько сального характера, тут же чудная песня Гейне о глазках возлюбленной, потом – бессмысленный диалог и, наконец... строки цинического характера.

Внизу дата и подпись:

dan 24 von September 1859.

Amalia Kloberg.

Тот факт, что под строчками вышеуказанного содержания авторша их не постеснялась поставить полностью свое имя, избавил бы меня от необходимости догадываться о роде занятий этой дамы, но, к моему удивлению, я среди бумаг Шевченка, принадлежащих С. В. Лазаревскому, нашел счет из магазина Аванцо, написанный ее же безграмотным почерком” [6, 19]. У кожному разі Шевченко німецької не знав, тому належно оцінити вправляння Клоберг не міг. Зайцев указує, що після рекламного переліку товарів, торговельної марки, гасла й адреси фірми написано власне рахунок, який він і наводить. Магазин Фелікса Аванцо (1830 – ?) відкрився в будинку Чапліних 1859 р. (Невський проспект, 13, Велика Морська, 9; працював до початку 1918 р.). Аванцо продовжив

справу, яку в цьому будинку започаткував італійський живописець Ріпп (Ріппо), що йому також належала торгівля фарбами в будинку Академії мистецтв [18, 161]¹. Пізніше з'явився ще один магазин Аванцо [18, 161], станом на 1865 р. працював на Васильєвському острові в будинку Панаша, 25 [19, 51–52] (сучасна адреса: Університетська набережна, 25, 6-та лінія, 1), спорудженому в 1830 р. (згодом не раз кардинально перебудовувався).

Збереглася записка А. Клоберг до Шевченка, датована ранком п'ятниці 25 листопада. Як зазначає Н. Чамата [10, 338], 25 листопада припадало на п'ятницю 1860 р. Амалія через хворобу скасовує зустріч із Шевченком: "Извините, Тарас Григорьевич, что не могу сегодня к Вам прийти, я сильно простудилась; конечно, я виновата, что не уведомила-с Вас раньше о том, но думала вчера вечером, что буду к сегодняшнему дню здорова, надеюсь поправиться к пятнице утра. Амалия". Після підпису: "25-го ноября, в пятницу, в 9 часов утром" [10, 170]. Ім'я Амалії написано тією ж рукою, що й весь текст листа. Надіслану міською поштою записку, як свідчить штампель, отримано у відповідному відділенні о 12 год. дня [8]. Оскільки в згаданому раніше записі своєї адреси в Шевченковому альбомі А. Клоберг після слів "Sprasit Amalie Ivanona" в наступному рядку, як подає Зайцев, дописала "Акдеми", то М. Шагінян схилилася до думки, що Амалія була пов'язана з Академією мистецтв, і господиня, у якої вона мешкала, вважала свою пожилицю "з академії" [20, 162].

Здається, ще не висловлювалася версія, що Амалія могла слугувати Шевченкові натурницею, зокрема для однойменного підготовчого малюнка [26: 11, № 66] (етюд до нього: [26: 11, № 122]) до офорта з авторським датуванням 1860 р. (збереглося чотири відбитки: [26: 11, № 67]) та деяких інших творів. Схоже, саме її стосується опис "міщаночки" в мемуарах Я. Полонського. Оскільки текст записки складено правильною російською мовою, то, як слушно припускає Н. Чамата, її занотувала на прохання Клоберг інша особа. Хоч Амалія й не вміла грамотно писати російською, однак, мабуть, була спроможна читати російське письмо, хоч напевно це не відомо.

Отже, у підсумку вірогідною видається така версія. Запропонувавши Ликері 27 липня одружитися, а 28-го доставши від неї попередню згоду (за умови відсутності заперечення колишнього її господаря М. Макарова), Шевченко того ж дня, тобто 28 липня, написав лист до особи, пов'язаної з ним, очевидно, інтимними стосунками, які виявилось необхідним остаточно розірвати. Цією людиною, як показано, не могла бути Л. Полусмак, слід відкинути також особу А. Шарикової, Шевченкове знайомство з якою не доведено. Із нині відомих жінок, до яких поет міг написати такого роду записку, залишається тільки А. Клоберг. Водночас існує ймовірність того, що її адресовано особі, яку тепер не знаємо, тому в силі залишається попереднє рішення упорядників академічних видань Шевченкових творів – друкувати текст як лист до невідомої.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Боронь О.* Шевченкова псевдонаречена Анна Шарикова: вигадки і факти // Шевченкознавчі студії: Зб. наук. праць. – Київ: Київський університет, 2018. – Вип. 21. – С. 165–171.
2. *Дорошкевич О.* Тарас Шевченко й український літературний рух // Українська література. – 1944. – № 3/4. – С. 112–127.
3. *Дорошкевич О.* Трагедія самотнього чуття // Життя й революція. – 1926. – № 9. – С. 73–89.
4. *Дудко В.* Тарас Шевченко: джерелознавчі студії. – Київ: Критика, 2014. – 416 с.
5. *Жур П.* Шевченківський Петербург. – Київ: Дніпро, 1972. – 194 с.
6. *Зайцев П.* Новое о Шевченко // Русский библиофил. – 1914. – № 1. – С. 3–27.
7. [Карпінчук Г.] Анна Шарикова і Тарас Шевченко: про що свідчать документи? // Шевченків світ: Науковий щорічник. – Черкаси, 2018. – Вип. 11. – С. 12–24.
8. [Клоберг А.] Лист до Т. Шевченка від 25 листопада 1860 р. // Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. – Ф. 92. – Од. зб. 100.

¹ Дякую О. Коневі за можливість ознайомитися із цим джерелом.

9. [Куліш О., Забіла Н. Лист до М. Макарова від 3 серпня 1860 р.] // Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. – Ф. 1. – Од. зб. 302.
10. Листи до Тараса Шевченка / Упоряд. та автори коментарів В. Бородін, В. Мовчанюк, М. Павлюк, В. Смілянська, Н. Чамата. – Київ: Наук. думка, 1993. – 383 с.
11. Макаров Н. Последняя любовь Тараса Шевченка (Из семейного архива) // Кавказ. – 1899. – 26 июня. – № 165. – С. 2.
12. Моренец Н. А. И. Шарикова – последняя невеста Т. Г. Шевченко [1952 р.] // Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. – Ф. 1. – Од. зб. 749. – 21 арк.
13. Моренец М. Деякі адреси і пам'ятні місця Т. Г. Шевченка в Петербурзі // Збірник праць першої і другої наукових шевченківських конференцій. – Київ: Вид-во АН УРСР, 1954. – С. 306–328.
14. Опис рукописів Т. Г. Шевченка. – Київ: Вид-во АН УРСР, 1961. – 563 с.
15. [Полонский Я.] Споминки про Шевченка Я. П. Полонського // Т. Г. Шевченко. Кобзар з додатком споминок про Шевченка писателів Тургенєва і Полонського. – Прага: Друкарня Др. Ед. Грегра, 1876. – С. IX–XIV.
16. [Полусмак Л. Записник] // Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. – Ф. 1. – Од. зб. 430.
17. [Полусмак Л. Лист до М. Макарова від 27 липня 1860 р.] // Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. – Ф. 1. – Од. зб. 328.
18. Северюхин Д. Старый художественный Петербург. Рынок и самоорганизация художников от начала XVIII века до 1932 года. – Санкт-Петербург: Издат. дом “Мирь”, 2008. – 535 с.
19. Справочная книга о лицах, получивших на 1865 год купеческие свидетельства по 1 и 2 гильдиям / [сост. И. Глазов]. – Санкт-Петербург: В тип. при Канцелярии С.-Петерб. воен. генерал-губернатора, 1865. – [4], 447 с.
20. Шагинян М. Тарас Шевченко. – Київ: Дніпро. 1970. – 254 с.
21. [Шевченко Т. Лист до невідомого від 28 липня 1860 р.] // Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. – Ф. 1. – Од. зб. 202.
22. Шевченко Т. Повне вид. тв.: [У 16 т.] / Ред. коміс. О. Лотоцький, Р. Смаль-Стоцький, П. Зайцев. – Варшава; Львів: Укр. наук. ін-т, 1935. – Т. XI: Листи. – 400 с.
23. Шевченко Т. Повне збір. тв. / Під заг. ред. С. Єфремова. – Т. 3. – [Київ]: Держ. вид-во України, 1929. – XXXVI, 1000, [3] с.
24. Шевченко Т. Повне збір. тв.: В 10 т. – Київ: Вид-во АН УРСР, 1957. – Т. 6. – XIII, 588 с.
25. Шевченко Т. Повне збір. тв.: У 6 т. – Київ: Вид-во АН УРСР, 1964. – Т. 6: Листи. Нотатки. Фольклорні записи. – 644 с.
26. Шевченко Т. Повне збір. тв.: У 12 т. – Київ: Наук. думка, 2001. – 2014.

REFERENCES

1. Boron, O. (2018). Shevchenko psevdonarechena Anna Sharykova: vyhadky i fakty. *Shevchenkoznavchi studii*, 21, 165–171. [in Ukrainian]
2. Doroshkevych, O. (1944). Taras Shevchenko i ukraïnskyi literaturnyi rukh. *Ukraïnska literatura*, 3/4, 112–127. [in Ukrainian]
3. Doroshkevych O. (1926). Tragediia samotnoho chuttia. *Zbyttia i revoliutsiia*, 9, 73–89. [in Ukrainian]
4. Dudko, V. (2014). *Taras Shevchenko: dzbereloznavchi studii*. Kyiv: Krytyka. [in Ukrainian]
5. Zhur, P. (1972). *Shevchenkiivskiy Peterburb*. Kyiv: Dnipro. [in Ukrainian]
6. Zaitsev, P. (1914). Novoe o Shevchenko. *Russkii bibliofil*, 1, 3–27. [in Russian]
7. [Karpinchuk, H.] (2018). Anna Sharykova i Taras Shevchenko: pro shcho svidchat dokumenty? *Shevchenkiiv sviit*, 11, 12–24. [in Ukrainian]
8. Kloverh, A. (1860, November 25). [Letter to T. Shevchenko]. The Department of Manuscripts and Textual Studies. Shevchenko Institute of Literature of the National Academy of Sciences of Ukraine (Fund 92, Folder 100). Kyiv, Ukraine. [in Russian]
9. Kulish, O. & Zabila, N. (1860, August 3). [Letter to M. Makarov]. The Department of Manuscripts and Textual Studies. Shevchenko Institute of Literature of the National Academy of Sciences of Ukraine (Fund 1, Folder 302). Kyiv. [in Russian]
10. Borodin, V., Movchaniuk, V., Pavliuk, M., Smilianska, V., Chamata, N. (Eds.). (1993). *Lysty do Tarasa Shevchenka*. Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian]
11. Makarov, N. (1899, June 26). Posledniaia liubov Tarasa Shevchenka (Yz semeinogo arkhiva). *Kavkaz*, 165, 2. [in Russian]
12. Morenets, N. (1952). *A. Y. Sharikova – posledniaia nevesta T. H. Shevchenko*. [Typescript]. The Department of Manuscripts and Textual Studies. Shevchenko Institute of Literature of the National Academy of Sciences of Ukraine (Fund 1, Folder 749). Kyiv, Ukraine. [in Russian]
13. Morenets, M. (1954). Deiaki adresy i pamiatni mistisia T. H. Shevchenka v Peterburzi. In *Proceedings from Persha i druba naukovy shevchenkiivski konferentsii*, 306–328. [in Ukrainian]
14. *Opys rukopysiv T. H. Shevchenka*. (1961). Kyiv: Vydavnytstvo AN URSR. [in Ukrainian]
15. [Polonskyi, Ya.] (1876). Spomyuky pro Shevchenka Ya. P. Polonskoho. In T. H. Shevchenko. *Kobzar z dodatkom spomynok pro Shevchenka pysateliv Tiarhenieva i Polonskoho*. (pp. IX–XIV). Prague: Drukarnia Dr. Ed. Hrehra. [in Russian]
16. Polusmak L. (1860). *Notebook*. [Manuscript]. The Department of Manuscripts and Textual Studies. Shevchenko Institute of Literature of the National Academy of Sciences of Ukraine (Fund 1, Folder 430). Kyiv, Ukraine. [in Ukrainian]

17. Polusmak, L. (1860, July 27). [Letter to M. Makarov]. The Department of Manuscripts and Textual Studies. Shevchenko Institute of Literature of the National Academy of Sciences of Ukraine (Fund 1, Folder 328). Kyiv, Ukraine. [in Russian]
18. Severiukhin, D. (2008). *Staryi kbudozhbestvennyi Peterburg. Rynok i samoorganizatsyia kbudozhnikov ot nachala XVIII veka do 1932 goda*. St. Petersburg: Izdatelskii dom "Mir". [in Russian]
19. Glazov, I.(Ed.). (1865). *Spravochnaia kniga o litsakh, poluchyvshykh na 1865 god kupecheskie svidetelstva po 1 y 2 gildiiam*. St. Petersburg: V tip. pri Kantseliarii S.-Peterb. voien. general-gubernatora. [in Russian]
20. Shahnian, M. (1970). *Taras Shevchenko*. Kyiv: Dnipro. [in Ukrainian]
21. Shevchenko, T. (1860, July 28). [Letter to unknown woman]. The Department of Manuscripts and Textual Studies. Shevchenko Institute of Literature of the National Academy of Sciences of Ukraine (Fund 1, Folder 202). Kyiv, Ukraine. [in Russian]
22. Shevchenko, T. (1935). *Povne vydannia tvoriv*. (Vol. 1-16; Vol. 11). Warsaw: Ukrainskyi naukovyi instytut. [in Ukrainian]
23. Shevchenko, T. (1929). *Povne zibrannia tvoriv*. (Vol. 3). [Kyiv]: Derzhavne vydavnytstvo Ukrainy. [in Ukrainian]
24. Shevchenko, T. (1957). *Povne zibrannia tvoriv*. (Vol. 1-10; Vol. 6). Kyiv: Vydavnytstvo AN URSSR. [in Ukrainian]
25. Shevchenko, T. (1964). *Povne zibrannia tvoriv*. (Vol. 1-6; Vol. 6). Kyiv: Vydavnytstvo AN URSSR. [in Ukrainian]
26. Shevchenko, T. (2001-2014). *Povne zibrannia tvoriv*. (Vol. 1-12). Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian]

Отримано 22 травня 2019 р.

м. Київ

Павло Михед

DOI: 10.33608/0236-1477.2019.10.68-72

УДК 821.161.2: 82-1: "186": 17.81.31Шевченко

ПРО ДОЛЮ АВТОГРАФА ВІРША Т. ШЕВЧЕНКА

“ЯКОСЬ-ТО ЙДУЧИ УНОЧІ...”

У статті досліджено історію автографа вірша Тараса Шевченка “Якось-то йдучи уночі”, який поет написав восени 1860 р. Про існування цього автографа 1911 р. повідомив Дмитро Затиркевич, який знайшов його в архіві батька, Івана Затиркевича. Останній 1861 р. служив в Орлі, куди 2 травня прибула для прощання труна з тілом Шевченка. Головним організатором скорботних урочистостей в Орлі був Іван Лазаревський, котрому допомагав І. Затиркевич. Вдячний Лазаревський і подарував Затиркевичеві автограф вірша. Угорі над текстом напис: “Автограф Т. Г. Шевченко, подаренний мне Лазаревским в Орле”. Проведений у статті зіставний аналіз почерку на автографі та рукописів Івана Затиркевича дав змогу встановити їх тотожність. Цей автограф та знайдени в ньому розбіжності з остаточним текстом проливають світло на процес роботи поета.

Ключові слова: Тарас Шевченко, невідомий автограф, Іван Затиркевич, прощальна церемонія.

Pavlo Mykhed. About Autograph of T. Shevchenko's Poem "Once I Was Walking at Night"

The article reveals the history of the autograph of Taras Shevchenko's poem "Once I Was Walking at Night" ("Yakos'-to yduchy unochi"). The poet wrote it in the autumn of 1861. The existence of this autograph was reported by Dmytro Zatyrykevych, who found it while sorting the archive of his late father Ivan Zatyrykevych. The latter himself was a talented poet and began to write poetry being a student of the classical school in Nizhyn. His fable "Puddle" was published in the journal "Osnova" and became popular thanks to the famous Ukrainian actress Hanna Zatyrykevych-Karpinska. She advised the fable to Marko Kropyvnytskyi, who repeatedly and with constant success read it from the stage. Having graduated from Nizhyn, Ivan Zatyrykevych became a military man and participated in the Crimean War. In 1861 he served in Orel, where on May 2 the farewell procession with the body of Taras Shevchenko came. Ivan Zatyrykevych took an active part in preparing the farewell ceremony in Orel. In gratitude, Ivan Lazarevskiy, who was the main organizer of the mournful procession in honor of Taras Shevchenko in Orel, presented the autograph of the poem "Once I Was Walking at Night" to Zatyrykevych. At the top of the autograph, there is an inscription made by an unknown hand: "Autograph by T. H. Shevchenko presented to me by Lazarevskiy in Orel." A comparison of the handwritings made it possible to establish that this inscription belongs to Ivan Zatyrykevych. In the summer of 1911 Dmytro Zatyrykevych announced his find to Mykhailo Hrushevskiy and then offered selling an autograph, as he needed money. Apparently, Mykhailo Hrushevskiy agreed and bought an autograph. Hrushevskiy published fragments of the correspondence with Dmytro Zatyrykevych and selected poetic and prose works of Ivan Zatyrykevych within the article "One from Nizhyn" in the journal "Literaturno-Naukovyi Visnik".

Keywords: Taras Shevchenko, unknown autograph, Ivan Zatyrykevych, farewell ceremony.